

простори взаємодіють за принципом концептуальної інтеграції, а найбільш значуща в тексті частина інформації виділяється за допомогою процесу профілювання;

– експлікація семіотичних процесів вивчення змісту священної книги та його інтерпретації, а також іронічність у зображенні Книги Дейва спричиняються до того, що художній образ священної книги набуває рис рефлексивності, тобто не лише створюється в романі, а й аналізується; у результаті читач залучається до інтелектуальних зусиль щодо критичного переосмислення самого концепту священної книги, як він функціонує в сучасній культурі.

Убачається, що науковий інтерес становить вивчення образів священних книг в інших художніх творах з метою виявлення типологічних та ідіосинкратичних рис вищеназваних художніх образів.

ПРИМІТКИ

¹ У цитатах з роману збережено авторську орфографію В.Селфа, яка передає особливості вимови слів окремим персонажами залежно від їхнього соціального становища та освіти.

² Поняття профілювання використовується в роботі згідно з тлумаченням, запропонованим Р.Ленекером [10: 183-189].

³ Частина роману написана вигаданою В.Селфом мовою, якою розмовляли люди майбутнього; мова мала два варіанти – літературно-писемний (арпі – *Arpee*) та усно-розмовний (мокні – *Mokni*); наведений уривок написаний на мокні.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Белехова Л. І. Словесний поетичний образ в історико-типологічній перспективі: лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі американської поезії) / Белехова Л. І. – Херсон : Айлант, 2002. – 368 с.
2. Воробйова О. П. Когнітивна поетика в Потебнянській ретроспективі / О. П. Воробйова // Мовознавство. – 2005. – № 6. – С. 18–25.
3. Лотман Ю. М. Внутри мыслящих миров. Человек – текст – семиосфера – история / Лотман Ю. М. – М. : Языки русской культуры, 1996. – 464 с.
4. Ніконова В. Г. Концептуальна картина світу в трагедії В.Шекспіра “Гамлет” / В. Г. Ніконова // Вісник Луганського національного педагогічного університету ім. Тараса Шевченка. Філологічні науки. – Луганськ : Вид-во ЛНПУ “Альма-матер”, 2005. – С. 183–92.
5. Ніконова В. Г. Художні концепти в трагедіях Шекспіра: методика ідентифікації / В. Г. Ніконова // Вісник Черкаського університету. Серія Філологічні науки. – Черкаси : Вид-во Черкаськ. нац. ун-ту, 2005. – № 78. – С. 2–32.
6. Eco U. Semiotics and Philosophy of Language / Eco U. – Bloomington : Indiana University Press, 1984. – 243 p.
7. Fauconnier G. The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind’s Hidden Complexities / G. Fauconnier, M. Turner. – NY : Basic Books, 2002. – 440 p.
8. Lakoff G. Metaphors We Live By / G. Lakoff, M. Johnson. – Chicago, L. : The University of Chicago Press, 1980. – 242 p.
9. Lakoff G. More than Cool Reason. A Field Guide to Poetic Metaphor / G. Lakoff, M. Turner. – Chicago, L. : The University of Chicago Press, 1989. – 230 p.
10. Langacker R. W. Foundations of Cognitive Grammar. – Vol. I.: Theoretical Prerequisites / Langacker R. W. – Stanford : Stanford University Press, 1999. – 516 p.
11. Oxford English Dictionary – Режим доступу до словника: <http://oed.com>

ДЖЕРЕЛО ФАКТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Self W. The Book of Dave / Will Self. – NY : Bloomsbury, 2007. – 496 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Луньова – кандидат філологічних наук, завідувач кафедри англійської філології Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка.

Наукові інтереси: когнітивні та семіотичні аспекти мовної семантики.

ДО ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНОШЕННЯ НАУКОВОЇ І НАЇВНОЇ КАРТИН СВІТУ: ТЕРМІНОЛОГІЧНА МЕТАФОРА

Леся МАЛЕВИЧ (Рівне, Україна)

У статті схарактеризовано поняття «наукова картина світу» і «наївна картина світу», проаналізовано різні типи українських термінів-метафор.

The paper defines the concepts ‘scientific picture of the world’ and ‘naive picture of the world’, analyzes the different types of the Ukrainian metaphoric terms.

Сучасна лінгвістика висуває як пріоритетні завдання описати функціонування мовних засобів у реальних комунікативних актах, з’ясувати особливості «повсякденної свідомості» [8: 34] і мовної концептуалізації світу, вивчити когнітивні структури мовотворення. Такі напрями досліджень видаються особливо перспективними щодо термінології, оскільки “концептуальна картина світу є підґрунтям мовної картини, однак концептуальна картина більш універсальна і є спільною для народів з однаковим рівнем знань про світ, тимчасом як

мова (і термінологія зокрема – Л.М.) відображає досвід кожного народу і виявляє не тільки спільні знання, а й своєрідність бачення світу” [9, 126].

У термінознавчі розвідки в останні роки все ширше проникають поняття “мовна картина світу”, “наукова картина світу” (див., наприклад, [2; 5; 6; 10]). Наукову картину світу розглядають як варіантну реалізацію інваріанта «мовна картина світу» поряд із такими варіантами, як релігійно-міфологічна, філософська, художня картина світу тощо [4: 19] і трактують як «усю сукупність наукових знань про світ, які вироблено всіма конкретними науками на певному етапі розвитку людського суспільства» [7: 9]. Той факт, що мова науки закономірно виражається за допомогою засобів національної мови, дає підстави говорити також про національну наукову картину світу.

При цьому важливо співвіднести поняття «наукова картина світу» і «наївна картина світу», віднайти й проаналізувати зони їх перетину, що й зумовлює актуальність нашого дослідження.

Правомірність відокремлення наукової картини світу як своєрідного способу відтворення реальності, репрезентації наукових знань за допомогою спеціальних мовних одиниць (термінів) від повсякденно-побутової ґрунтується на класичному вченні О. Потебні про “ближче” і “дальше” значення слова [11: 19], положенні Х.-Г. Гадамера про розмежування слова природної мови, базованого на конкретно-образному мисленні, і терміна, співвідносного з першим, але утвореного на основі поняттєвого мислення [3]. У першому випадку слово, за Ю. Апресяном, виступає складником “наївної” картини світу, яка відображає звичайне, повсякденне сприйняття речей і в якій сховано досвід багатьох поколінь, у другому – наукової [1: 57].

На сучасному етапі розвитку лінгвістичної науки окреслилися два напрями вивчення наївної картини світу: перший пов’язаний з дослідженням окремих, притаманних певній мові концептів, «лінгвокультурних ідіоглос», або «стереотипів мовної і ширшої культурної свідомості»; другий передбачає реконструкцію «властивого мові цілісного, хоча й «наївного», донаукового погляду на світ» [14: 3].

Проте в лінгвістичних дослідженнях, за слушним зауваженням О. Кубрякової, і наукова, і наївна картини світу повинні знайти своє відображення, тому що вони вигадливо переплітаються, формуючи цілісний погляд на світ [8: 35]. Мета роботи – проаналізувати термінологічні одиниці, утворені шляхом метафоричних перенесень, оскільки вони, матеріалізуючи наукове поняття, виступають складниками наукової картини світу і водночас залишаються елементами повсякденно-побутової, наївної картини світу.

Загальновизнано, що метафора – це універсальний інструмент мислення [14], який передбачає здатність бачити один об’єкт через інший і є одним із способів репрезентації знання в мовній формі (Н. Арутюнова, М. Кочерган, Е. Маккормак, О. Тараненко, В. Телія, В. Русанівський). Важливо й те, що терміни-метафори виступають ключовими елементами для розуміння національної специфіки мовного бачення навколишнього світу, вони пов’язані з культурою народу й відображають результати когнітивної діяльності національного мовного колективу. У цьому плані особливий інтерес становить вивчення процесу метафоризації в термінологіях тих галузей знання і діяльності людини, які, з одного боку, мають давню історію, а з другого, активно розвиваються сьогодні. Однією з них є українська термінологія водного господарства (УТВГ).

Джерелами метафоричного переосмислення в окресленому мовно-інформаційному просторі виступає загальновживана лексика. Денотативна співвіднесеність термінологізованих загальновживаних назв найчастіше представлена так: частини тіла людини (*брівка траншеї, скелет ґрунту, п'ята регулятора, тіло дамби*), предмети домашнього вжитку (*карниз береговий, ванна озерна, зребінка каменеприбиральної машини*), елементи приміщень (*покрівля водоносного горизонту, колона гідравлічна, галерея промивна*), предмети та елементи одягу (*кишеня, шлейф дощувальний, муфта, віяло руху води*), тварини й частини їхнього тіла (*бик роздільний, равлик гідрометричний, крило поливне*).

У складі УТВГ можемо виділити три найбільш значні за обсягом групи метафор (назви груп умовні): а) побутові метафори; 2) зооморфні метафори; 3) антропоморфні метафори.

Запропонований порядок перерахування груп метафор відображає зростання труднощів у виявленні тих смислових зв'язків, які йдуть від уявлень про один об'єкт до уявлень про інший, унаслідок чого ці уявлення наповнюються відповідним змістом нове найменування.

Побутові метафори реалізуються на основі подібності за зовнішнім виглядом (*клітка* дренажування, *килим* торф'яний, *нитка* водоводу, *факел* активного розподілу води), за функціями (*шов* бетонного покриття, *вузол* водозабірний, *одяг* бетонний, *завіса* з вертикальних дрен), за місцезнаходженням (*ядро* греблі, *підощва* скосу дамби, *покрівля* напірного водоносного горизонту).

Окремі побутові метафори утворено на основі подібності одразу за кількома ознаками: форми і функції (*бурти-куліси*), місця розташування і функції (*екран* греблі). Наприклад, *манжета розтрубної муфти трубопроводу* – це «деталь фасонної частини трубопроводу, призначена для фіксації й забезпечення водонепроникності труби», яка за формою нагадує однойменну деталь одягу, що виконує схожу функцію – закріплює низ рукава. Отже, назву перенесено на підставі зовнішньої та функціональної подібності.

Різні ознаки того самого загальноновживаного слова можуть виступати основою найменування різних наукових понять. Так, з огляду на зовнішню подібність з «вікнами» «невеликі ділянки на поверхні болота з відкритою водною поверхнею» було названо *вікнами на болотах*. Асоціативний зв'язок «*отвір* у стіні будинку, *через який проникає* світло, повітря» → «*отвір* у водонепроникній породі, *через який проникають* напірні води» зумовив вибір лексеми *вікна* для номінації і цього поняття. Пор. також: *поріг водозливу* (метафора на основі подібності форми) і *поріг вологості* (метафора за аналогією «межа, яка розділяє щось»).

Характерно, що деякі загальнономовні номени використовують для називання одразу кількох понять, хоча переосмислення їхнього значення відбувається за тією самою ознакою. На основі подібності форми гідротехнічної і гідромеліоративної споруд і предмета, наприклад, утворено терміни *чаша водосховища* та *присовбурна чаша* для поливання. Розмежування значень таких термінів відбувається за допомогою залежних компонентів словосполучень, які вказують на диференційні ознаки понять, пор. також: *повітряна подушка зрівнювального резервуару*, *мохова подушка*, *піщана подушка* для трубопроводу.

Зооморфні метафори в УТВГ утворюють нечисленну групу найменувань, що виникли на основі семантичної трансформації переважно соматичної лексики за подібністю форми (*крила* дощувальної машини, *зуб* греблі, *рибоподібний клапан*, *журавель*, *гідрометричний равлик*), місцезнаходження (*хвіст* дренажувача, *гребінь* загати, *гребінь* підземних вод), функцій (*кротовий плуг*). Так, на позначення верхнього краю споруди водогосподарського призначення (*кавальєра*, *валу*, *греблі*) або природного об'єкта (*тераси*, *вододілу*, *підземних вод*) із загальноновживаної мови запозичено найменування зооморфного походження *гребінь*, яке називає "довгастих зубчастий м'ясистий нарост на голові деяких птахів". Різномісна метафоризація «шпиль, вершок, верхній край» вона фіксується вже в XVII ст. Таким чином, сема «верхня частина об'єкта» виступає спільною для загальноновживаного слова і спеціальних номінацій.

Метафори антропоморфного характеру в термінології можуть утворюватися на основі подібності форми та місцезнаходження (*пазуха* у відкосі берега, *п'ята* перекидного регулятора, *брівка* магістрального каналу). Проте більшість метафор такого типу побудована на складних образно-асоціативних зв'язках, що встановлюються між науковим поняттям і добре відомим об'єктом, поняттям, які вже одержали назву в загальнонародній мові.

Наприклад, термін *голова* (каналу) позначає «місце відбирання води з водоймища або річки, початок, найбільш важливу частину каналу, яка будується вищою відносно інших ділянок». Аналогія з відомим загальноновживаним словом – «дуже важливий, такий, що дає початок усьому, знаходиться зверху» – лягла в основу номінацій *голова* каналу, *голова борозни*, *голова* поливної смуги, *голова* тимчасового зрошувача. Вербальними виразниками спеціальних понять унаслідок асоціативно-образного переосмислення стали також слова *стрибок* насиченості, *вистівання* ґрунту, *скелет* ґрунту, *агресивність* води, *живий* переріз, *глухий* колектор, *оригінальне* зрошення, *ідеальна* дрена, *дружна* повінь. Як бачимо,

утворюючи терміни шляхом метафоризації, використовують як інгерентні асоціації, які стимулюють перенесення назви на основі реальної схожості, так і адгерентні, пов'язані зі здатністю людського розуму пізнавати світ за рахунок аналогії з властивостями інших об'єктів (терміни В. Телії [12: 230–233]).

Відзначимо, що асоціації, які виникають у процесі метафоричних перенесень, можуть бути настільки умовними й суб'єктивними, що їх не завжди вдається визначити з першого погляду. Іноді їх виявленню передують етимологічний та семантичний аналіз з урахуванням особливостей національної мовної картини світу, часу та місця виникнення метафоризованого слова. Приміром, термін *волова печінка*, що вживається на позначення різновиду ґрунту, який являє собою своєрідну суміш піску та глини і поширений на острові Манхеттен та в небагатьох інших місцях, є калькою англійського терміна *bull's liver*, утвореного на основі асоціації з консистенцією страви місцевої кухні.

Для кожного народу вибір внутрішньої форми слів на позначення спеціальних понять є суб'єктивним, детермінованим специфікою мовної картини світу цього народу, баченням різного в тому самому денотаті, адже мови різняться між собою не лише звуковою формою, а всім ладом думки, що виражається в них [11: 69].

Про це свідчать, зокрема, різні шляхи номінації того самого поняття у близькоспоріднених мовах, пор.: український термін *гребля*, утворений від давньоруського номена на основі перенесення за зовнішньою подібністю та функціями «земляна споруда з водою для захисту міста від ворога» → «земляна споруда для стримування води», російський дериват *плотина*, що походить від лексеми *плоть* «загорожа, пліт», болгарський термін *бент*, словенський *hrádza*, чеські *hráz*, *prehrada*. Цю думку підтверджує і зіставний аналіз елементів сучасних української, англійської та інших термінологій. Так, англійським відповідником українського терміна *розташування дренажної системи* «ялинкою» виступає *herringbone system* (дослівно: (осушка) система «кістяк оселедця»), французьким – *système en arête de poisson* ((осушка) система «скелет риби»).

Набувши термінологічного значення, слово ще деякий час зберігає відтінок експресивності. Унаслідок цього в окремих випадках спостерігаємо утворення нових термінів на основі певних асоціацій з уже наявними в терміносистемі метафорами. Так, у водному господарстві *командуванням* називають перевищення рівня води в одному каналі над рівнем води в іншому. За загальномовною аналогією «командує той, хто старший» утворено терміни *старший канал* та *молодший канал*, пор.: «Рівень води в старших каналах повинен командувати над рівнем води в молодших».

Таким чином, наукова і наївна картини світу мають зоту перетину – терміни-метафори. У процесі творення термінів шляхом метафоризації встановлюються подібні ознаки (зовнішні або внутрішні) наукового об'єкта з уже позначеним раніше в загальноживаній мові; переосмислене значення зіставляється з буквальним на основі його внутрішньої форми. При цьому виявляється особливе світобачення кожного народу, специфіка національної мовної картини світу, що, у свою чергу, великою мірою визначає своєрідність і національної наукової картини світу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика: Синонимические средства языка. – М.: Наука, 1974. – 367 с.
2. Буянова Л.Ю. Терминологическая деривация: метаязыковая аспектуальность: Автореф. дис. ... докт. филол. наук. – Краснодар, 1996. – 39 с.
3. Гадамер Х.-Г. Истина и метод: Основы философской герменевтики / Пер. с нем. – М.: Прогресс, 1988. – 704 с.
4. Денисова С.П. Картина світу та суміжні поняття в зіставних дослідженнях // Проблеми зіставної семантики. – К.: КНЛУ, 2005. – Вип. 7. – С. 9–15.
5. Іващенко В. Політоніми в інформаційно-мовному просторі “політичної картини світу” // Українська термінологія і сучасність: Збірник наукових праць. – К.: КНЕУ, 2001. – С. 43–47.
6. Колесникова І. Принципи метафоричної номінації в термінології: об'єктивні та суб'єктивні чинники // Українська мова та література. – 2004. – (№ 20). – С. 16–21.
7. Корнилов О.А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов. – М.: ЧеРо, 2003. – 349 с.
8. Кубрякова Е.С. Начальные этапы становления когнитивизма: Лингвистика – психология – когнитивная наука // Вопросы языкознания. – 1994. – № 4. – С. 34–47.
9. Лисиченко Л. Мовна картина світу і її рівні // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. Нова серія. – Т. 6. – Х., 1998. – С. 120–126.

10. Полозова И. В. Метафора и её роль в гуманитарном познании // Социально-гуманитарные исследования. – 2003. – №3 – С. 312–321.
11. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике. – М.: Учпедгиз, 1958. – 536 с.
12. Телия В.Н. Типы языковых значений. Связанные значения слова в языке. – М.: Наука, 1981. – 270 с.
13. Чурилина Л.Н. Антропоцентризм художественного текста как принцип организации его лексической структуры : Автореферат дис. ... доктора филол. наук. – Санкт-Петербург, 2003. – 39 с.
14. Fauconnier G. Mental Spaces and Cognitive Mappings. – Stockholm: University of Stockholm, 1996.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Леся Малевич – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри українознавства, педагогіки і психології Національного університету водного господарства та природокористування.

Наукові інтереси: термінознавство, термінографія, лінгвокультурологія.

ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУ «ДУША» В УКРАЇНСЬКІЙ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІЙ ПРОЗІ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Наталія МЕДВІДЬ (Глухів, Україна)

У статті подано аналіз лінгвокультурних вербалізацій концепту «душа» в українській соціально-психологічній прозі першої половини ХХ століття, виділено їх групи за виявом лінгвокультурної семантики.

In the article the analysis of linguacultural verbalizates contsept «soul» is given in Ukrainian social-psychological prose during the first halt of the XX th century, their groups are selected after the display of linguacultural semantics.

Особливий інтерес у сучасному мовознавстві викликає вивчення універсальних понять (людина, час, простір, життя, природа тощо) загальнолюдської культури через структуру та семантику національних картин світу, у яких фундаментальні категорії буття набувають додаткових інтерпретацій, специфічних етнічних рис.

Універсальні концептуальні структури, специфічно репрезентовані тією чи іншою етноспільнотою в національній мові, стали об'єктом ґрунтовних досліджень А. Вежбицької, Д. Будняк, І. Голубовської, В. Жайворонка, В. Кононенка та ін. Їх вивчення є перспективним напрямом когнітології.

Концепт «душа» вже розглядався С. Кошарною, О. Левченко, С. Прохоровою як загальнолюдська універсалія та А. Вежбицькою, Ю. Степановим як ключове слово російської мови та культури. Проте, зважаючи на те, що концепт «душа» відіграє неабияку роль і в національній концептосфері українського народу (в українській мовній картині світу нараховується близько 300 фразеологічних одиниць з компонентом «душа» порівняно з іншими мовами (у російській – 90, польській – 13, американській – 4) [12: 54]), ми дотримуємося розуміння концепту «душа» як універсалії.

Концепт «душа» в українській соціально-психологічній прозі Івана Багряного, Галини Журби, Уласа Самчука є ключовою духовною субстанцією, яка описує внутрішній світ героїв, їхній психічний стан, душевні переживання, детермінує світоглядні пріоритети письменників. Соціально-психологічна домінанта відчувається в поезиці їхніх творів: як у фонетиці, лексиці, морфології художнього твору, так і загалом у мовних категоріях, які, виражаючи найінтимніші думки та почуття окремої особи, є соціально зумовленими [5: 28; 334].

М. Піменова відносить концепт «душа» до психологічних, адже у психології (від. грец. *psyche* – душа) протягом тривалого часу всі психічні явища пов'язували з терміном «душа» [15: 273–274], який походить від слова «дух (*dux-i-a*)» [20: 512], тоді як дух споріднене із литовським *dāusos* «повітря» [8 (2): 149]. Відмінність універсалій виявляється у тому, що душа відтворює душевні переживання, а дух – творче піднесення [11: 172].

Актуальність нашого дослідження зумовлена потребою осмислення ролі загальнослов'янського концепту «душа» в українській соціально-психологічній прозі першої половини ХХ століття, яка досі не були об'єктом окремого дослідження.

Метою нашої розвідки є аналіз лінгвокультурних вербалізацій концепту «душа» в українській соціально-психологічній прозі. У статті розв'язуються такі завдання: 1) опис змістового наповнення концепту «душа» в українській мовній картині світі; 2) аналіз